

nie mind az eseményeket, mind az eszméket és az eszmék háttérében rejlő szenvedélyeket, s az olvasóra kell hagynia a következtetések levonását.

FORDÍTOTTA PAP MÁRIA
SZERKESZTETTE HARASZTI GYÖRGY

JEGYZETEK

Jacob Katz, *Out of the Ghetto. The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870* (Harvard College, 1973); német fordításban: *Aus dem Ghetto in die bürgerliche Gesellschaft* (Athenäum 1986), I. fejezet. A szerző engedélyével és javításával.

¹ Lásd Jacob Katz: *The Term Jewish Emancipation: Its Origin and Historical Impact, Studies in Nineteenth-Century Jewish Intellectual History*, ed. Alexander Altman (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1964), pp. 1–25.

² Lásd Jacob Katz: *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages* (New York, Free Press of Glencoe, 1961).

³ A zsidók és a hugenották helyzetét gyakran összehasonlították. Lásd Selma Stern: *Der preussische Staat und die Juden* (Tübingen, Mohr-Siebeck, 1962), I/1, 10, 14. Stern kiemeli, hogy a zsidók

rosszabb helyzetben voltak, mint a hugenották. Karl Wilhelm Friedrich Grattenauer zsidóellenes szerző *Ueber die physische und moralische Verfassung der heutigen Juden*, (Berlin), 1791, p. 119) az összehasonlításában kimutatja, hogy ellentétben a francia bevándorlókkal, milyen hátrányt szenvedett az állam a zsidók befogadásával. David Friedländer, berlini zsidó vezető utal a francia kolóniára, hogy rámutathasson, mit érhetnek el a bevándorlók megfelelő körülmények között. Lásd David Friedländer: *Aktenstücke, die Reform der jüdischen Kolonien in den preussischen Staaten betreffend* (Berlin, 1793), pp. 110–111.

⁴ Más volt a helyzet az Egyesült Államokban, ahol – mint Ben Halpern kimutatta – az emancipáció sohasem jelentett problémát. Lásd Ben Halpern: *The American Jew* (New York, Theodor Herzl Foundation, 1956), pp. 13–14. Halpern szerint az amerikai zsidók nagy előnyre tettek szert azért, hogy nem kellett megküzdniük az emancipációjukért.

⁵ A középkori zsidó stereotípiával foglalkozó terjedelmes irodalomból csak a következőket szeretném megemlíteni: Marcel Simon: *Vers Israel: étude sur la relation entre chrétiens et juifs dans l'Empire Romain* (135–425) (Paris, E. de Boccard, 1964); Joshua Trachtenberg: *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism* (Cleveland, World Publishing Co. and Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1943).

marno jános / A TISZAI EPOSZ

Elek Judit filmje, a *Tutajosok*, úgy vélem, nemcsak a szerző-rendező, hanem általában a mai magyar (sőt, talán nem is csak a magyar) filmgyártás egyik jellemző s jelentős kudarca. A művészi alkotói, a professzionális és a kommersz szinte valamennyi jegye, tünete, erénye, kompromisszumkényszere, didaktikája stb. összegződik, egymásra halmozódik ebben a grandiózus produkcióban; látvány(osság), színészi játék, epikum (eposzi költőiség), dráma, illetve politikum és folklór – mind-mind megmarad a dekorativitás, a vizuális retorika *par excellence* technikai, mozi-ipari szférájában. Pedig az alapötlet több mint érdekes. Elek Judit a tiszaszalári per főhőseiül nem a drámában közvetlenül érintett, érdekelt szereplőket választja, hanem azt a néhány szláv-magyar, pravoszláv vallású, és ortodox hitű zsidó fakitermelőt-tutajost, akik a Nagy Perbe mintegy véletlenül csöppentek bele. Véletlenül, amennyiben ők találták meg Solymosi Eszter holttestét, pontosabban őket találta meg a süldő lány hullája. Szerző ily módon a véletlenek (az első véletlen: a lány hirtelen eltűnése épp a zsidó húsvéti ünnep napján, a második: a holttest megkerülése a zsidó faúszató, Herskó Dávid „révén”) azon „koincidenciájára” épít, amely a koncepció per önmagában atavisztikus-polgári drámáját egy mélyebb, valóban archaikus-eposzi horizontálissal teszi „egészebbé”, a szó profetikus tartalma szerint: *végzetszerűvé*. Vonzó, ijesztően szép látomásos gondolat, amit nem lett volna szabad a mozi kommersziális látvány-szépsé-

geinek alárendelni. A *Tutajosok*ban a folyó, a víz csakúgy, mint a fenséges-pompázatos hegyi vidék vagy akár a hozzá tartozó természeti-emberi milió, túlságosan színes – megmarad mind a *felszínen*, s bár ez valószínűleg növeli a film „konvertibilitását”, az eredeti gondolat értékét azonban elsikkasztja. Kérdés mármost, hogy vajon miért nem tudta/merte a szerző úgy és olyanra megformázni a művet, ahogyan ez a conceptusban implicite már megvolt. Miért veszett oda „az idő árján” éppen a lényeg?! Az első, legkézenfekvőbb, legkönnyebb válasz erre a filmipar – kivált ma – üzleti-piaci kötöttsége; az, hogy a „mozgóképek” mindenekelőtt technikailag legyen kifogástalan, feleljen meg a minél szélesebb közízlés vagy/és a filmipari zsüri, menedzserek nagyjából előre kiszámítható elvárásrendszerének; legyen tehát a film könnyen érthető, szemet-szívet azonnal lebilincselően izgalmas és szépséges, valamint az sem árt, ha még valami „aktuális” üzenete, „közleményértéke” is van. Utóbbi, ezt a közelmúlt díjazott „filmszenzációi” kimerítően bizonyították, csak tovább növeli a mű artisztikus nivóját, bizonyítván, hogy „lám, a temérdek semmitmondó, üres kasszasiker mellett születnek még azért tartalmas, »humánus« alkotások is, a filmszínház úgy erkölcsileg, mint esztétikailag teljesítheti még a küldetését”. Csak-hogy ez a fajta szemlélet épp a legfontosabb kérdéssel nem vet számot: avval tudniillik, hogy a művészi-tartalmi kifejtésmód mint *megfogalmazás* elsőben mindig a kész-adottságok lebontását, „indulati

analízisét” végzi el, a szerzői konceptus mintegy próbára teszi a tárgyat „körülhatározó” összes pre-konceptiót, miáltal is az eredeti tárgy bensőleg, ismét érzelmileg és kritikailag válik hozzáférhetővé.

Itt vetem közbe, hogy az összehasonlítás kedvéért újból megnéztem Erdély Miklós mind a mai napig „palackba zárt” művét, a *Verziót*, amely szerencsére/szerencsétlenségre szegényes, amatőr technikai feltételek közepette készült el, mégis vagy pont ezért, az utóbbi egy-másfél évtized egyik legautentikusabb, legbátrabb film-műalkotását ismertem föl benne. Erdély az Eötvös Károly-féle dokumentumregény szinte egyetlen szikár motívumára szűkített rá, azt rekonstruálta, sőt ad absurdum a süldő zsidó fiút, Scharf Móriczot „heveny” asszimilációra kényszeríti, meghasonlítja-paranoizálja a – szexuális – félelmei-fantáziái közé *bebörtönzött* kamaszgyermeket. Erdély Miklós már-már örült telitalálással *teremt* párhuzamot a tiszaszlári rémálom meg a Rómeó és Júlia *renewals* tragédiája között. Ónála a folyóvíz, a Tisza, a tutajosok nélkül is visszanyeri ősi, magyar-mitológikus jelkép-értelmeit. Művében a vérvád és a koncepció per archetipikus abszurdban „egyesül”, amit a tiszai holttest fölött recitált-jajveszékelt Kaddis hátborzongatóan túlvilági valósággá, „halálnásszá” varázsol. Holott a *Verzió*, a *Tutajosok*-hoz hasonlóan, látszatra szintén dokumentumfilm. (S tegyem hozzá, többszörösen is az, hiszen az Eötvös Károly-i perregény tényein túl, kegyetlenül szeniális verzióban, még a közelmúlt koncepció perreit, közvetlen-visszaján a Rajk-pert is megidézi; zsidó férfival játszatja el a csendbízott szerepét, míg a vérváddal illetett zsidókat szinte kivétel nélkül nem zsidó, avantgarde művészekkel jelenítetteti meg.) Zárójelen kívül most már: Erdély egyképpen irritálja akár a rossz-, akár a jóindulatú reflex-beidegzettségeket, egyáltalában a mindennapi, ásatag-trehány köztudatot. A koncepció per mint *abszurd* társadalmi-történelmi (a politikai itt már tautológia lenne) dráma nem a huszadik század, nem is a tizenkilencedik század, hanem valószínűleg az egész emberi történelem hol lappangó, hol nyíltan előtörő diabolikus játszámája, örök *tragikomédia* (akkor is, sőt annál inkább, hogyha áldozatai nem individuális hősök, személyiségek, hanem faji, nemzetiségi csoportok, etnikai vagy vallási közösségek.)

A tiszaszlári per azonban mégis paradigmátikus történet. Nem véletlenül vált az akkori világsajtó egyik „legizgalmasabb”, címdalal szenzációjává – s ugyancsak nem véletlenül izgatja-foglalkoztatja még ma is, a holocaust után is, a kedélyeket. Hiszen 1880, illetve az ezt követő évek a liberális polgári Magyarország fénykorát jelentik, a reformkor és a '48-as forradalom eszméi, célkitűzései ez idő tájt

válnak – ha nem is oly makulátlan – „fogható” anyagi, erkölcsi, politikai, szellemi valósággá, évszázadok óta első ízben van a magyarságnak esélye arra, hogy a fejlett európai kultúrcivilizációk mellé fölzárkózzék. Már maga *A NAGY PER* is olyan progresszív demokratikus tendenciákról tanúskodik, amelyek eladdig makacsul „romantikus illúzióknak” bizonyultak (mint ahogyan a mi időnkre, kevésbé romantikusan, ám annál makacsabban, megintcsak azokká lettek.) Az Eötvös Károly-regényben, egyebek közt és egyebek ellenére, épp az a lenyűgöző, hogy a korabeli szellemiség milyen tágas horizonttal „rendelkezett”, hogy a természetes és a polgári-értelmisségi jogérzékenység alkalmasint még a tulajdon (atavisztikus) reflexeivel, valamint a fölgerjedt-felszított tömeghisztériával szemben is „tartani tudta a balansot”. Ilyesmi manap legföljebb imitt-amott, legtöbbször helyütt szövegekben fordul csak elő. Eötvös könyvében a pluralizmus, a tolerancia, a humanizmus, a magától értetődő és jogi igazságérzet, a körültekinthető, tudósi érdeklődés, a tüzetes – nem pornografikusan kíváncsi – figyelem, s egyáltalán mindaz, amit máig polgári jóízlésnek nevezünk: drámai teljességben együtt van. Íme, hogyan beszél a nemesi származású jogtudós és szépíró a magyarországi zsidóság vallási szertartásairól:

„Falusi kiseded zsinagógáikban vagy imaházukban összejönnek ünnepenként a zsidók, s éneklük imáikat s szent himnuszait. Az ének hangja kihallatszik az utcára s a köztérre. Gyerekek, ifjak, öregek, arra menők megállanak és hallgatják. Nem értenek belőle semmit. A mit nem értenek: az alatt titok is rejtőzhetik. S mindig akadnak együgyű babonás emberek, s gyakran akadnak gyűlöletszítók és bujtogatók, a kik a köznéppel el akarják hitetni, hogy a zsidók a maguk titkos nyelvén a keresztyének megrontására sóhajtoznak a maguk istenéhez. S a bujtogatásnak megvan a következése, ha mikor valamely ok miatt lázban ég az emberek agya, vagy lángra lobbanni készül szenvedélye.

Pedig az imaházak szertartásai, az énekek és az imák, az áldások és dicséretetek nagyon szépek. Még keresztyén felfogásból, még a költészet és műtörténet világánál is nagyon szépek.

Vannak áldások, könyörgések, fősóhajtasok és dicséretetek, melyek még Mózes könyveiből valók. Idősebbek háromezer évnél. Vannak részek és szakaszok a Talmudból, Jézus Krisztus korszakának közeléből. Ott vannak Dávid zsoltárai, istennek ama csodálatos és fenséges dicsőítése, melynél szebbet azóta se alkotott a költők lángelméje. Maguk a keresztyének is, kiváltképpen Calvin minden árnyalatú hívei egyik legszentebb egyházi szertartásuknak tartják ezek éneklését. Ott vannak Hammu, Hakhaszid Samuel, Jizmael, Mar Bar Ravina imái és énekei s Halevi Alkabez Salamon, Mózes Ben Majmon s Juda partiárkha magasztos

imái és himnuszai. Ott vannak az Atyák megszerkesztett cikkei s a nagy zsinatnak, az Anse Kneszesz Hagdaolónak áldásai. Ott vannak a Bujdosások szomorú és szent dalai. A könyörgések, a hála-
imák, a Szentírásból és a Talmud részeiből szerkesztett énekek, áldások és istendicséretetek.” S még egy – a befejező – mondat a *Húsvét szombatján*-ból: „Bármiként vélekedik okoskodó s nyereség után nyargaló századunk a vallásokról: míg a vallás tiszteletben részesül s a lelkek égre törő ábrándjait fenntartja: addig a zsidók ősi vallása minden jó ember tiszteletét megérdemli.”

Egy rendkívül művelt, világosan gondolkodó, elfogulatlan, ámde minden nemes, szent (a szentet itt nem csak *szakrálisan* értem) tradícióra fogékony elme megnyilatkozása (szívem szerint azt mondanám: vallomása) ez a magyar ortodox zsidóságról; mostanság untig emlegetett szóval: Eötvös Károly igazi européer (maga)biztossággal tárgyalja, elemzi újból végig e könyvében a tisztaeszlári per *polgári-„balladisztikus históriáját”*, azon bölcselő ember módján, mint akit sem kisebbrendűségi, sem felsőbbrendűségi érzések, kényszerképzetek nem gyötörnek, helyén és tisztában tudja magát, következőleg semmi oka arra, hogy a mégoly homályosnak tetsző történetet ad hoc negatív fantáziákkal rekonstruálja. Ellenkezőleg. Számára a valódi, nemzeti-közösségi és egzisztenciális kultúra érvényét, belső-külső hitelét „elvégre” mintha épp az adná meg, hogy nemcsak türelemmel fogadja, de a *rokon* mélységeket igyekszik felkutatni az övétől formáiban és szokás-tartalmaiban elütő – vallási, etnikai – kultúrák „világaiban”, jelesül a zsidó tradícióban (újra)felfedezni mindazt, ami nélkül a keresztény európai civilizáció létre sem jöhetett volna. És innen nézvést, ha az író nem mondja is ezt ki, az európai (magyar) zsidóság önállóságának elismerése és *megvédelmezése* mintegy záloga is az (európai) magyar nemzet önállóságának. Eötvös s még jó néhány kortársa pontos éleslátással tesz különbséget faj- és nemzetfogalom között.

S most végre szabadjon kicsit elméláznom azon, milyen külső-belső körülmények, változások csúfolhatták meg a későbbiekben emez éleslátást, miért válhatott a Solymosi Eszter-ügy paradigmatis előképévé akár a holocaustnak, akár a bolsevista koncepciók pereknak, tömeg-, illetve népirtásoknak, egyáltalán annak a szűnni képtelen téboly-nak, amely mind a személyiség, mind a közösség önképző és öndefiníciós kísérleteiből valóban szinte kizárólag egy folytatásos rémálom-történetet szül a világra. Sokan s gyakran hangoztatják, hogy ez a „sorozat” többnyire csak minálunk, Közép és Kelet-Európa ázsiai s balkáni végein „játsszik” (ekkorá sikerrel!), én azonban másként gondolom, érzem. „Bármiként vélekedik okoskodó s nyereség után nyargaló századunk a vallások-

ról...” – idézem ismét az eötvösi fejezetzáró bekezdést, s mégpedig azért, mert ebben a mondatban implicite már az is megfogalmazódik, amit aztán a huszadik századi események tetteges örülettel „kifejtenek”; az okoskodó vagy/és a mindenáron nyereségre játszó politikai kultúra globális méreteket öltött stratégiai cinizmusára gondolok, a primitív – de azért rafinált – fanatizmusok, illetve a szintoly primitív – s nem kevésbé rafinált – ad absurdum elvtelen hatalomakarások „együtthálására”, idevágó szóval: a *molochra*. A tisztaeszlári per, ismétlem, *balladai ízelítő* ebből a molochból. Szereplői, áldozatai még alkalmasak az „esztétikai feloldozásra”, a jogi-erkölcsi botrány még úgyahogy jóvátehető, de azért a „ballada” *műelfajzása* már érezhetően „irreverzibilis”. Innentől fogva a folklór, a különféle vallási, kozmológiai archaizmusok, valamint a nagyrészt ezekre „apelláló” polgári romantika s vele a polgári racionalizmus is egyetlen, mindenféle elhatalmasodó giccshalmazban összesül úgy, hogy a benne rejlő természetes antropológiai értékek, értelmek rohamosan az úgynevezett világpiacon, piacgazdálkodás ideológiai és technikai érdekű eszközeivé, agresszíven „gusztá” sallangjaivá degradálódnak. És ebben a nivelláló processzióban – éppen a mentálhigiénia sürgős fejlesztése révén – a Nyugat jár az élen. Az antiszemitizmus ma már nem egy vallási-etnikai közösség ellen irányul (lévén ilyen közösségről nem is igen beszélhetünk), hanem egy – általában – rendkívül életképes, tehetséges s különösen a gazdasági és kulturális szférában roppantul hatékony *emberi viselkedésmód* ellen; Hitler és Sztálin zsidótlanító mészárszékei igazában ennek a viselkedésmódnak a kiirtásán „dolgoztak”, ami egyúttal annak is bizonyítéka, hogy akár a nemzetiszocialista, akár a bolsevik ideológia voltaképpen csak egy „visszarendeződési puccshoz” szolgált fedézkül. (Zárójelben jegyzem meg: a történelem grandiózus paradoxona, hogy a bolsevik, baloldali történelembőlcelet és gazdaságtan alapvetését éppen a liberalizálódó kapitalizmus zsidó kritikusai kezdeményezték, az az asszimiláns zsidó értelmiség, amelyik okkal és jóhiszeműen ugyan, de mégis temérdek meghatározó motívumot figyelmen kívül hagyva, a liberalizmus leleplezésével, illetőleg a radikális demokratizációval vélte a teljes felvilágosodást győzelemre vinni. Paradoxon, aminek a mélyén azonban mindjárt ott az egyik kézenfekvő magyarázat, tudniillik a zsidó diaszpóra sors, mely ezt a népet évezredekken keresztül mindig is a nembeli moralitáskérdések racionalizálására ösztökölte, fokozottan kritikai gondolkodásra tehát; gondoljunk csak arra a szembetűnő különbségre, ahogyan Marx a vallásosságot bírálja, illetve ahogyan Nietzsche a halott istenről beszél. Majd’ ugyanarról az állapotról Marx történelem- és társadalomtudományosan gondolkodik, míg Nietzsche

a priori metafizikai-ontológiai szempontból – és költőileg! – vizsgálja a krízist.)

Racionalizmus és irracionalizmus harca egymással tehát korántsem olyan egyszerű (alternatíva), mint azt – európeérként is! – elképzelni szeretnénk. Bármily vonzó, „rémálomból ébresztő” az Eötvös Károly-i józan, humánus, tudós igényű, körültekintő szemlélet- és cselekvésmód, ennek a magatartásnak azóta – mára pedig több mint látványosan – „befellegzett”. Magyaroként, zsidóként, marxistaként, nietscheánusként satöbbiként egyaránt *gyámoltalanná* lettünk. Azazhogy technikailag mentálisan nagyon is *túlgyámolítottakká*, a viszontellenőrizhetetlen adminisztráció hovatovább a zsigereinkig hatolt, sem önálló közösségként, sem eredeti személyiségként nem jöhetünk komolyan számításba. (Viccből, jópofaságból meg minek?) Ellenben annál könnyebben hiszterizálódhatunk, félek, ma még könnyebben, mint a század derekán-közepén, akkor is, ha a mai (ön)gyilkos infrastruktúra egyelőre dermedt óvatosságra int. (Hangsúly a *dermedt*-en.) És itt megengedek magamnak egy talán vakmerő gondolatársítást. Az, hogy Elek Judit műve, a *Tutajosok* megrekedt az intellektuális kommersz s a didaktikus festőiség (tegyem hozzá: az illusztratív indulatiság-érzelmesség) szintjén: nagyrészt, úgy gondolom, ennek a dermedt óvatosságnak a „folyománya”. A remek konceptussal, miszerint az „egy tutajon evező, aláfele utazó-sodródó” rutén, lengyel, ukrán, zsidó, magyar „fanyűvő ősrészvénytársaság” egyszer csak fennakad a polgáriassult vidék „atavisztikus horgán”, hogy tehát az archaikus miként ütközik bele az atavisztikusba (s *hogyan* ütközik meg azon), nos, evvel az ízig-vérig élő, izgalmas gondolattal mintha félt volna istenigazán „*megütközni*” a szerző. Helyette tankönyvi, néprajzos aprólékos-sággal (és értelmiségi nosztalgiával) albumfotókat készít a hegyi emberek életéről, szokásaikról, temérdek képet magáról a tájról, s természetesen mind a zsidó, mind a görögkeleti vallási szertartásokról. Szigorúan mondva: jómódú polgári miliőbe illő zsánerképek ezek. S rögtön a film első kockáinál már ilyesmit éreztem. Jákob, a birkapásztor, megébred jószágai közt a kunyhóban, elmondja a reggeli hálaimát, előbb odabent, majd kint folytatva a felkelő nap varázslatos pompájában, s aztán nekifog a birkanyírásnak. Békés, szent, mindennapi munkálkodásába azonban hirtelen beleront a „történelem”, hat-hét éves forma fiúgyermek rohan lélekszakadtan feléje, a gyermek felüvölt, és Jákob látja, amint a tátott szájából előpatakzik a vér. Mögötte pedig feltűnnek a zsidógyilkoló kozák lovasok, a kunyhó, a karám, a nyáj csakhamar mind lángba borul. Jákob pedig nincstelenül átmenekül a határon, s a következő képben már ott látjuk őt a sok nemzetiségű, monarchiaszéli, „öslakó” fakitermelők között. Miért volt szükség erre az

előjátékra? – faggatom még most is. Vagy ha szükség volt (hiszen a párhuzam a tiszzaeszlári vérvád, illetve az átlótt torkú zsidó kisfiú között harsányan magáért beszél), miért nem ennél sokkal kevésbé látványosan, „természet-és-brutális”-színpadiasan?... Ráadásul Jákob szerepe a későbbiekben kínosan fiktív (tudtommal kevésbé hihető, hiteles) többlet-drámai motívummá „züllik” (elszereti a sáfár Herskó Dávid feleségét), amitől nemhogy elmélyülne a tutajos-történet drámai értelme, ellenkezőleg: egy fölösleges ecsetvonással tovább tarkul az amúgy is túlszínezett felszín. Túl sok az egyensúlyra törekvés, a motívumrím ebben a filmben. Ha Herskó Dávid kényszer alatt hamis tanúvallomást tesz önmaga s a vérvádba fogott eszlári zsidók ellen, akkor hitvese – aki az utazás előtti éjszakán megálmodja az „árulásveszélyt” – szintén kényszer (az egyedüllet kényszere?) alatt viszont-elárulja az urát; kényszerű bűnbeesés, kényszerű büntetés – csakugyan ilyen pedánsan sáfárkodnék egymással az ember meg a sorsa? Dolgozatom elején említettem már, hogy a *Tutajosok* műfajilag a dokumentumfilm és a költői eposz, lírai epika határsávján „zajlódik”, s ekképp a fenti motívumrímeknek – elvben-esztétikailag – meglehetne a helyük. Meglehetne pedig a gyakorlatban akkor, ha a szerző a nagyrészt fiktív kerettörténet s az eszlári, minden részletében valóságos történet „disszonáns” rímeit is megtalálja, vagyis a műdrámán keresztül hozzáférhetőbbé teszi a ténydráma mélymotívumait. Sajnos, Elek Judit pontosan ezt az aktust kerülte meg; az eszlári eseményeket sematikusán, közhelyekre stilizáltan rekonstruálta (elkedvetlenül didaktikus hatáseffektusokkal él; például amikor az eszlári zsinagógabeli szentbeszédet a kinti csöcseléssel megzavartatja, vagy amikor az elhantolt tetemet a csendbiztos kikapartatja a tutajosokkal, és egyáltalán, ahogy szinte az egész „diabolikát” a szadista Vay György figurájában testesíti meg, illetőleg sugároztatja ki, szerte belőle...), úgyhogy a per valóban tétre menő eseményei, pszichológiai, morális, bölcséleti, politikai, jogi mozzanatai-izgalmai végül is teljesen elsikkadtak a filmben. Az eposz nem tudott mit kezdeni a drámával, a sáfár Herskó „tanúvallomása” mellett a meghasonlott Scharf gyerek *tragédiája* ködbe veszett. És viszont, emígy az eposz is a házassági válság gyöngye (vers)lábain tért vissza a kezdetéhez, mint valamely késő romantikus mesében, ahol az eredeti viszonyok fájdalmasan ugyan, de a helyükre billenek.

Művészfilm, amely sem tematikailag, sem esztétikailag nem tudta/merte radikálisan végbevinni az eredeti elképzelést; innét, hogy a színészi játék is megmaradt a *külön* jelenetek, epizódokra széthullott szituációk jobb-rosszabb professzionális színvonalán, „magánszámok adattak elő”, mint ezt nyugati művészfilmipar termékeiben megszokhattuk már (jelesül ilyen volt számomra Koltay

Róbert – Scharf József „jutalomjátéka” a tárgyaláson), miközben a per olyan alakjainak, mint például Eötvös Károly (Fodor Tamás), semmitmondó vagy pontosabban, zavaros statisztaszerep jutott. Zavarosság egyébiránt jócskán akadt még a filmben. De azt gondolom, elég, ha egyet megemlítek. Solymosi Eszter éjszakai kihantolásánál sereg ember gyűlik össze a faluból, közöttük Grószbergné is, aki a hullában tüstént felismeri a lányt, s ezen túl pedig természetesen találkozik Herskóval is, hiszen a sáfár a többi tutajossal együtt szintén ott van. Később, amikor Herskónak mindenáron fel kell ismernie az asszonyt, akitől Eszter ruháit „átvette”, Grószbergnét nevezi meg, helyesebben találomra órá mutat, majd meg a tárgyalá-

son közli, hogy ezt az asszonyt életében először a falutéren látta, s evvel egybehangzóan Grószbergné is elmondja, hogy ő már csak a betegeskedése miatt sem szokta elhagyni a házat, hogyan vihette volna hát épp ő az Eszter ruháit a tutajosoknak. Csupa értelmetlen ellentmondás, számomra érthetetlen, hogy Elek Judit miért keverte ilyen „slamasztikába” a szóban forgó két szereplőt. Meglehet, az egész film szempontjából nem oly jelentős zavar ez, de engem akkor is zavar, úgy érzem, jellemző tünete a mű egész gondolati és dramaturgiai hibáinak, aránytalanságának – annak, ahogyan az alkotói „ötlet” a részfonalakkal nem megvalósította, nem kifejtette, hanem „szép lassúdan” gúzsba kötötte magát.

Erdély Miklós / A VERZIÓ-RÓL

ANTAL ISTVÁN INTERJÚJA

Az Erdély Miklóssal folytatott beszélgetés a Balázs Béla Stúdió folyóiratának első számába készült. A *Verzió* betiltása miatt azonban nem jelenhetett meg ott. A Galántai György és Klaniczay Júlia szerkesztésében megjelent *Aktuális Levél 10. száma* közölte, Galántai vágóasztalról átvett standfotóival illusztrálva. Életem egyik legszebb ajándéka, hogy Erdélyi Miklós néhány nappal a halála előtt még ellenőrizte a kéziratot, és „ritmusa” örömet okozott neki. Az Ó szellemének ajánlom ezt a publikációt. / A. I.

Erdély Miklós 1981-ben *Verzió* címmel filmet készített a Balázs Béla Stúdióban a tiszaezlári per-ről. A film vetítési hossza 50 perc, 16 mm-es fekete-fehér nyersanyagra forgatta. A *Verzió* a beszélgetésünkkel nyilvánosan nem volt vetíthető.

A: *Miért épp a Tiszaezlár története érdekelt?*

E: Tautologikus kérdés. Az embert az érdekes érdekli. És az az érdekes, ami kínos. Tehát a tabutémák, a feldolgozatlanágok, a feszültséget tartalmazó és kiváltó dolgok az érdekesek, és ami érdekes, az érdekli az embert. Egyszerű.

A: *Arra gondoltam, hogy Krúdy könyvének újrakiadása idején (1975) egy bizonyos publicisztikai, zornalisztikai szinten divatba hozták ezt a témát.*

E: Szerintem semmiféle publicisztikai szinten nem beszéltek róla. Amikor én ezzel foglalkozni kezdtem, mégpedig a Krúdy könyv első megjelenésének idején, meglehetősen váratlanul csapódott be egy ismeretlen közegbe ez a kérdéskör, mert erről körülbelül harminc-negyven éve nem

nagyon hangzott el semmi. Talán egy-két kisebb könyv, brosúra. Az is bizonyítja, hogy ez tabu téma volt, hogy a Hitközség tiltakozott a nyilvános tárgyalása ellen. Én sem sokat tudtam róla.

A: *Milyen források alapján dolgoztál?*

E: Krúdy könyve a magyar közéletbe egy új aspektust hozott be azzal, hogy nyersebben tárgyalta a zsidóság magyarországi létét. A nyerssége folytán tartottam alkalmasnak arra, hogy felkavarja a sok üledéket, ami azóta erre a témára rakódott.

A magyarországi antiszemitizmusnak az újkeletű változatát az ötvenes évek alakították ki. Annak viszont egyáltalán nem voltak az összes konzekvenciái publicisztikailag feltárva. Tehát ha én ennek a mélyebb rétegébe nyúlok, az feltétlenül ezt is magával sodorja, ezt is felkavarja. Csak az tud újra és pontosabban elrendeződni, amit felkavartak. Viszont a kultúrpolitikai meg a hitközségi szerveink nem szeretik a dolgokat felkavarni. Az ember él, megy, jön, mozog és rengeteg minden éri, rengeteg mindent hall, és amikor ennek nem látja a kulturális életben a nyomait – egy ilyen hatalmas feszültségnek –, akkor tudja, hogy a kulturális életünk ebből a szempontból hamis, illetve nem érzékeny, vagy az érzékenysége lefojtott.

Az egész kérdéskör kulturális értelemben tudat alá volt szorítva. Egyrészt az antiszemitizmusnak az ő- vagy mondjuk ártatlanabb formája, ami ebben a tiszaezlári perben megnyilvánult, másrészt a zsidók opportunizmusa vagy asszimiláns magatartása, ami Scharf Móric személyében öltött testet. Figurájának későbbi változatait rengeteg